

**ФРАНКОВА КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ТА ЇЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ**

Автор статті аналізує Франкове розуміння національної літератури, яке базувалося на тогочасних підходах європейських дослідників. На зламі XIX – XX ст. І. Франко в категорії “національна література” виокремлював і регіональні особливості української літератури. Франкова концепція національної літератури зберігає свою актуальність і серед сучасних підходів до аналізу літературної історії.

Ключові слова: національна література, регіональні особливості національної літератури, літературна культура.

Mychailo Hnatyuk. National literature and its regional features: Ivan Franko's conception

The author of the article analyzes Franko's comprehension of Ukrainian literature which was based on the European scholars' approaches of that time. At the boundary of the 19th and the 20th centuries, Ivan Franko defined specific regional features of Ukrainian literature. In the light of contemporary approaches to the analysis of literature history, Franko's conception of national literature retains its value.

Key words: national literature, regional features of national literature, literary culture.

Культурно-історична школа в літературознавстві з усією повнотою ставила у II половині XIX ст. завдання створити національну історію літератури. Якщо попередні етапи літературознавчих досліджень (бібліографічний, біографічний) накопичили значний фактичний матеріал, то культурно-історичний етап науково систематизував ці здобутки, визначаючи саме поняття “національна література”.

В Україні це поняття в XIX ст. мало свої особливості. Література підневільної нації вже самим своїм існуванням викликала заперечення навіть серед демократично налаштованих учених (О. Пипін, В. Спасович). Такі видатні українські інтелектуали, як М. Костомаров, а пізніше М. Драгоманов висунули теорію “літератури для домашнього вжитку”: українське письменство – простонародне, воно задовольняє нескладні потреби духовного життя простолюдю, тому не може конкурувати з літературами інших слов'янських націй. А ще до того, на нашу літературу II половини XIX ст. стали дивитися як на літературу “народницьку”, “народну”, “неповну”, якій властиві “етнографізм”, “побутовізм”, “просвітництво”. Аналізуючи творчість відомого класика української літератури, І. Франко писав, що І. Нечуй-Левицький не сприймав ідей, “коли з легкої руки Костомарова і Драгоманова пішов гуляти по Україні поклик до плодження якихось гібридів, *semivirumque bovem semiviruque virum* (бика наполовину чоловіка, і чоловіка наполовину бика – лат.), тобто інтелігентів, які б для ширшого світу були росіянами, “руськими”, а для “домашнього обихода”, себто супроти українського мужика – українцями” [9, 371].

Зрештою, у розумінні поняття “національної літератури” І. Франко пройшов певну еволюцію. Якщо в ранній праці “Література, її завдання і найважніші ціхи” 22-річний студент Львівського університету писав про класовість літератури (“література, стояча понад партіями – се тільки ваш сон, ваша фантазія...”), то у працях кінця XIX – початку XX ст. (“Теорія і розвій історії літератури”, “Метод і задача історії літератури”, “Задачі і метод історії літератури”, “Українська (малоруська) література”, “Українці”, “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.” та інших) І. Франко, обґрунтовуючи конкретно поняття “національна література”, відійшов від класового поділу літератури.

У статті “Формальний і реальний націоналізм” (1882) учений пов’язав розвиток національної літератури, особливо її сприймання читачами з економічним,

громадянським та освітнім життям народу. Художня література, мистецтво тощо мусять бути виявом живих потреб нації. “Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 % людей не вміє ні читати, ні писати і не має de facto ніякої політичної волі, – така нація потребує хліба, азбуки і конституції; театрами, концертами “національними”, романами й поезіями дуже мало їй можна прислужитися” [8, 356].

Для українського вченого й письменника “національна література – органічний сплав місцевої оригінальної різнорідності й елементів, засвоєних з чужих літератур, елементів “привозних”, перейнятих із багатовікових міжнародних зносин” [1, 302].

І.Денисюк доречно зазначив, що в теоретичній спадщині І. Франка-літературознавця важливі різні підходи до національної літератури кожного народу, які враховують явища, властиві тільки певному народові. “Приймаючи беззастережно той методологічний комплекс, ту “гуцавину питань”, що їх скрупульозно розробив славетний берлінський професор Еріх Шмідт у своїй публічній лекції у Відні (1871), Франко все-таки зауважив, що “блисуча методологічна розвідка цього вченого для української літератури невисначальна, бо вона ігнорує питання зв’язку літератури писаної з усною, народною” [1, 303].

Цілком слушною була думка І.Денисюка, що поняття “національна література” не в кожному випадку однозначне. Скажімо, німецька література, у якій письменство не має такого міцного зв’язку з усною традицією, як у слов’янських літературах, не може бути зразком для трактування поняття “національна література” для українців [1, 303].

Сьогодні повноправно можемо доповнити тезу І. Денисюка, наголошуючи на тому, що поняття “національна література” в наші дні вбирає й ті ознаки, що їх витворила літературознавча думка саме кінця ХХ – початку ХХІ ст. Скажімо, українська література вміщує духовні цінності, які творяться не тільки в Україні, а й далеко за її межами (діаспорна література, а також твори, написані не тільки вихідцями з України, а й народженими, скажімо, у США, Канаді, котрі пишуть як українською, так і англійською мовами, а також іншими).

Нагадаємо, що в дискусії М.Драгоманова з Б.Грінченком (“Листи на Наддніпрянську Україну”, “Листи з України Наддніпрянської”) женецький вигнанець уважав, що до історико-літературного фактажу слід зараховувати не тільки ті твори, які за формою українські, тобто написані українською мовою, а й твори, у яких міститься ідея українських народних традицій, що відповідає б тенденціям світового розвитку літератури. Водночас критик наголошував на потребі відійти від усякої схоластики “широкої національної самостійної літератури”, яка поклала б край усім виявам “обрусительства” українських письменників.

Що ж стосується регіональних особливостей літератури, зокрема української, то сам підхід до цих особливостей впливає з Франкового розуміння ролі України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. як єдиного національного організму. Розділене між різними імперіями тодішнє українство початку ХХ ст. тільки формувалося як єдина політична нація. У відомій праці “Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі” (1905) автор писав: “Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свобідних формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла” [5, 404].

Найважливіша ідея І.Франка полягає в тому, що кожен із членів української спільноти “мусить навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се

почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та людськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним, хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми *розуміли* всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його” [5, 405].

Поняття “національна література” для І.Франка було поняттям загальнотеоретичним. Однак в Україні воно має свої особливості. Різні умови розвитку літератури в Галичині та на Наддніпрянщині були перешкодою для творення єдиної національної літератури, про що свого часу писав відомий російський літературознавець О.Піпін у праці “Geschichte der slavischen Literaturen” (“Історія слов’янських літератур”) (Т.1, 575).

На початку ХХ ст. більшість українців перебувала під соціальним та національним гнітом, і тільки українці Галичини та Буковини жили більш-менш нормальним національним життям. До того ж галичани вважали себе єдиними репрезентантами українців у світі. Так було і з національною літературою. На думку вченого, українська література, як і преса, мусили перейти на вищий рівень, а цензурний тиск у Росії може навіть посприяти в конкуренції з тим типом літератури, який склався в Росії. “Тепер, – писав І. Франко, – коли на російській Україні не сьогодні то завтра повстануть десятки таких центрів, якими тепер являються Львів та Чернівці, ся наша передова роля скінчилася. Ми мусимо почувати себе не піонерами, не рядовими в великім ряді і не сміємо своїх дрібних локальних справ виставляти як справді всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу” [5, 405].

Зважаючи на складні умови культурного розвитку етнографічних груп українського народу, які проживали в різних державах, галичани, буковинці та закарпатські українці зуміли зберегти свою етнографічну одноцільність із укрїнцями з-над Дніпра. Такі спільні ознаки українського етносу виявилися передусім у фольклорі. “Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова – при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів, – в основних обрисах такі однакові, що руснак з-над горішнього Сяну без труду порозуміється з українцем з-над Десни, Сули або й Харкова, признає його звичаї, його спосіб життя і думання, його “поведінку” за свої, за рідні, хоча не скаже цього про свого близького сусіда – ясельського або тарнівського мазура” [4, 41]. І. Франко вважав важливим фактором єднання нації українську мову, “котра в половині ХVІ віку була вже майже такою, як і та, котрою тепер говорить українсько-руський народ” [4, 41].

У Передмові до творів О.Федьковича вчений наголосив на завданні літературознавців у підготовці до видання спадщини письменника у “захованні мови і діалектових відтінків автора, особливо важне там, де маємо перед собою автора такого як Федькович, нерозлучно зв’язаного з Гуцульщиною і її характерним діалектом. І хоча не можна сказати, щоб Федькович писав діалектом, хоча його мова являється українською літературною мовою, тою самою, якою писали Квітка, Шевченко і пізніші наші письменники, то все ж таки те загальноукраїнське тло у Федьковича підмальоване в досить значній мірі прикметами галицького, спеціально гуцульського діалекту, яких не заховати, значило би не в однім разі сфальшувати язикову фізіономію твору” [6, 386].

Чи не найґрунтовніше регіональні особливості національної літератури І.Франко зумів показати в оглядових статтях про українську літературу, друкованих на сторінках українських, німецьких, польських, чеських

періодичних видань. У статті “Українська (малоруська) література” (“Slovansky přehled”, 1898) І.Франко писав про те, що суспільний і культурний рух у Галичині порівняно з культурним рухом на Наддніпрянщині, з яким був тісно пов’язаний, запізнився на 30 років. “В 30-их роках (XIX ст. – М.Г.) під впливом слов’янського відродження, польського українофільствующого романтизму і перших проявів українського письменства постала у Львові “Руська Трійця”, тобто гурток молоді, натхненний ідеєю витворення письменства і освітньої праці для рідного народу і простою мовою того народу” [7, 86].

Загальнонаціональний характер української літератури, водночас і її регіональні особливості, І.Франко досить ґрунтовно проаналізував у статтях кінця XIX – початку XX ст. – “З останніх десятиліть XIX віку”, “Южнорусская литература”, “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року”, “Метод і задача історії літератури”, “Задачі і метод історії літератури”. У кожній із них учений докладно розглядає загальнонаціональне і регіональне в розвитку літератури.

У “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року” І.Франко, звернувши увагу на те, що поява значної пам’ятки чи на Наддніпрянщині, в Галичині чи Буковині мала вплив на дальший розвиток загальноукраїнського літературного процесу. Розділи “Нарису...” від XL до XLVII дають яскраву синхронну картину цього розвитку.

Підходи І.Франка до трактування національної літератури мають вагу для сучасного розуміння національної літератури та її регіональних особливостей. Поняття “національна література” в різних народів має свої особливості. Ці особливості проілюстрував берлінський професор Еріх Шмідт у розвідці про німецьку літературу, багату на твори “високої стійності, оброблену та розсліджену безмірно більше, чим наша, а при тім літературу, котра сотками літ відірвана була від джерела народного, в котрій бували періоди літератури чисто книжної, лицарської, двірської, второваної на взірцях класичних і т.д...” і далі: “У нас, де новіша національна література починає виростати прямо з живого джерела традицій народних і з обсервації сучасної, оточуючої нас дійсності, на це питання прийдеться звернути пильну увагу” [3, 16]. Учений застерігав від “голої естетизації” і розгляду питань індуктивної, а не догматичної естетики.

І.Франко, акцентуючи на регіональних особливостях галицької літератури, стверджував, що галичани виховані “в руслі ідей польсько-шляхетського псевдокласицизму кінця XVIII–го віку, псевдокласицизму найбільше фарисейського і брехливого з усіх видів тої всеєвропейської моди, не вміємо говорити попросту і свobodно те, що думаємо, не сміємо не раз навіть думати і аналізувати те, що чуємо, і це, по моїй думці, головна причина тої безплідності та бездарності нашої (галицької) літератури, тої немочі малювати дійсних людей в цілому їх рості” [3, 16].

Франкове трактування національної літератури та її регіональних особливостей має принципове значення для сучасного розуміння цього поняття. Ці підходи вченого і письменника мають бути базовими для сучасних дослідників історії національних літератур, особливо істориків української літератури.

У Центрі гуманітарних досліджень Львівського університету імені І.Франка вийшов друком збірник “Історії літератури”, в якому кілька авторів запитують: чи можлива сьогодні історія галицької літератури. На думку Юрка Прохаська, історія галицької літератури – це синтез літератур народів, які населяли Галичину до I світової війни. Автор розрізняє поняття галицькості у літературі (Галичина в українській, польській, австрійській, єврейській літературах та історіях галицької літератури).

Серед авторів збірника австралійський україніст Марко Павлишин у статті “Історія літератури і здоровий глузд” посилається на відому книжку сучасного

літературознавця Девіда Перкінса “Чи можлива історія літератури” (1992). Учений замислюється, чи може ця дисципліна бути респектабельною. Коли на рубежі XIX-XX ст. для І.Франка національна література була поняттям само собою зрозумілим, то сучасні дослідники сумніваються в доцільності написання історії національних літератур.

За Д. Перкінсом, історії літератур сьогодні пишуться для: а) нагадування про літературу минулого, включно з творами, які тепер мало читають; б) організації матеріалу, вибраного і впорядкованого автором; опису стилів та форм світобачення письменників; в) посилань на історичний контекст (автори пов'язують минуле з сучасним, однозначно орієнтуючись на майбутнє). Такі традиційні історії літератур читабельні й популярні, рівночасно й інформативні, значною мірою вони залежать від культурного ареалу певної частини світу (в умовах української дійсності – культурний ареал слов'янського світу).

Марко Павлишин стверджує: якщо “до кінця XVIII ст. “загальна думка” європейського культурного ареалу не вважала, що мусить бути такий жанр, як “історія літератури”, то в XIX ст. вона вже сприймала історію літератури як необхідну частину системи того, що пишеться. Такий підхід затримався і впродовж більшої частини XX ст. Одиницею дослідження в цих традиційних історіях літератури майже завжди були історії національних літератур, темами яких були люди, тексти та процеси, усвідомлені як приналежні до національних спільнот і часто (не завжди) позначені спільною мовою [2, 8].

Чимало сучасних дослідників пропонують перейти від дослідження літератури як об'єкта вивчення національної культури до вивчення “літературної культури” – чогось ширшого й менш визначеного. Історія літератури тут трактується як така, що відбувається “над націями”, хоча вони не відкидають уявлення про національні спільноти та ідентичності. Замість націй чільне місце їх історії займають культурні центри.

Згідно з теорією рецептивної естетики поняття “національна література”, як і історія національної літератури, залежить від багатьох факторів, зокрема від риторичної ситуації, в якій вона твориться. У цій ситуації беруть участь три дійові елементи: мовець, який обстоює певні інтереси; “промова” (текст, дискурс), в якій висловлюються інтереси; публіка, яка схвалює аргументацію мовця й схиляється діяти відповідно до тих інтересів.

Університет Торонто в останні десятиліття здійснює низку історико-літературних проектів. У праці канадських та американських дослідників “Історія літературних культур Східно-центральної Європи” (Торонто, 2004-2006) автори пропонують інверсію хронології вивчення національних літератур. Вихідним пунктом виступає сучасність як досвід суб'єкта. “Історія” розглядає спочатку згусток подій і явищ, пов'язаних з 1989 роком, потім з 1956, 1948, 1918 і так далі, аж до 1772/1789-го, де, на їхню думку, розташований кінець історії (конкретно цієї). “Огляди літературних і навколо літературних подій зорганізовані не за їх приналежністю до тієї чи іншої національної культури, а за місцями (загалом містами), де існують паралельно й подекуди переплітаються культури різних етносів і (або) націй” [2, 16]. Учені вводять в обіг поняття “культурних вузлів”, які стають засобами організації літературної культури. Авторами у книжці виступають Пол Магочі та Григорій Грабович.

Серед інших постатей знаходить трактування у дослідженні І.Франка. Як відомо, саме він “сприймав стимули від різних інтелектуальних і літературних культур (української, польської, німецької, західноєвропейських, античних), писав різними мовами, так займав місце в різних рецептивних полях (українському, польському, російському), в художніх творах тематизував факт багатоетнічності сучасного йому суспільства Галичини” [2, 16]. На жаль, про це в історії не згадується.

У праці аналізують тільки “понурий том “Зів’ялого листа” та “Каменярі”. Джон Нойбавер у розділі про модернізм декілька разів наголосив на подібності, як йому здається, Франка і Лесі Українки, яка нібито виявляється у “співмірних світоглядах та в спільному пошануванні Гайнріха Гайне та лівих гегельянців, а також у тому, що вони обоє є представниками тривання романтизму на Сході Європи аж до початку ХХ ст.” [2, 17]. Цей дискурс свідчить про актуалізацію саме Франкового трактування національної літератури як феномена, вивчення якого дасть добрі наукові результати.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Денисюк І.* Франкова концепція “Національної літератури” // *Денисюк І.* Літературознавчі та фольклористичні дослідження. – Т. 2. – Львів, 2005. – С. 299-305.
2. *Павлишин М.* Історія літератури і здоровий глузд // *Історія літератури.* – Львів: Літопис, 2010. – С. 3-18.
3. *Франко І.* Задачі і метод історії літератури // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 33. – С. 7-16.
4. *Франко І.* Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 29. – С. 40-50.
5. *Франко І.* Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 45. – С. 401-409.
6. *Франко І.* Передмова до видання “Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне видання. Том перший. Поезії Осипа Юрія Федьковича”. – Львів, 1902 // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 33. – С. 384-388.
7. *Франко І.* Українська (малоруська) література // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 74-100.
8. *Франко І.* Формальний і реальний націоналізм // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 27. – С. 355-363.
9. *Франко І.* Ювілей Івана Левицького (Нечуя) // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Т. 35. – С. 370-376.

Отримано 21 червня 2016 р.

м. Львів

